

Z. ZINKEVIČIUS

M. MAŽVYDO RAŠTŲ KALBA

Aukštaičių tarmės elementai

Svarbiausiais aukštaičių tarmės elementais Mažvydo raštuose laikytini šie:

1. Afrikatų *č*, *dž* vartojimas vietoj pagal „žemaitiškąjį garsų dėsnį“ laukiamų priebalsių *t*, *d*, pvz., n. pl. *Szodzei* 587₁₉ ‘žodžiai’, i. pl. *βodzieis* 131₁₇ ‘žodžiais’, d. sg. m. *paczem* 538₇ ‘pačiam’, 3. praes. *fiuntz* 132₁₈ ‘siunčia’, 2. pl. *geidzet* 139₃ ‘geidziate’, adv. *didzei* 437₁₈ ‘didžiai’. Tačiau tokių aukštaitiškų formų Mažvydo raštuose yra truputį mažiau (46% atitinkamų pavyzdžių), negu žemaitiškųjų. Katekizme jos dar labai retos, tesudaro vos 4%, čia ištiesai vyrauja žemaitiški atitikmenys (96%). Vėlesniuose raštuose aukštaitiškų formų procentas labai padidėja, vidurkis pasiekia 61% (daugiausia giesmyno I dalyje – 87%, bet II dalyje mažiau – 52%). Kaip ir šių dienų žemaičiai, Mažvydas palyginti nesunkiai keitė beafrikates žemaitiškas formas aukštaitiškomis, nes juk afrikatos žemaičiams nėra svetimoms. Pastebėta vos pora hipernormalizmų: padalyvis *inentz* 159₁₄ ‘ieinant’ (vietoje *inent*) ir 1. pl. praet. forma *Pažeidžem* 453₁₇₋₁₈ ‘pažeidėme’ (J. Šeduikionio verstoje giesmėje; *-em* atspausta neaiškiai)⁴⁴.

2. Aukštaitiški dvibalsiai *uo*, *ie* (Mažvydas katekizme ir giesmėje Šv. Ambraziejaus juos žymėjo *o*, *e* arba *ie*, vėlesniuose raštuose – *ū*⁴⁵, *ie*, labai retai *o*, *e* raidėmis) vietoje „dūnininkiškų“ *ū*, *ī*, pvz.: a) a. sg. *dona* 26₅, *dūna* 141₅ ‘duona’, 2. sg. imper. *dok* 57₆, *dūk* 145₄ ‘duok’, loc. sg. *Prapūlime* 99₂ ‘prapuolime’; b) *Dena* 77₁₈, *diena* 91₆ ‘diena’, *Dewas* 24₂₁, *Dievas* 20₁₀ ‘dievas’, *giefme* 43₃ ‘giesmė’. Tokių pavyzdžių yra daug daugiau, negu žemaitiškų („dūnininkiškų“) atitikmenų. Jie sudaro net 93%. Šį procentą labai didina dažnai vartojami žodžiai, kurių Mažvydas rašė tik aukštaitiškas formas, pvz., *diena*, *dievas*, *duona*, *giedoti*, *giesmė*, *ieškoti*, *kiek*, *liepti*, *lieti*, *lietuvinynkas*, *liežuvis*, *piemenį*, *šviesus*, *tiesa*, *vienas*, *viešpat(i)s*, *vieta*, arba kurių žemaitiški variantai reti, pvz., *duoti*, *juokas*, *nuoma*. Atmetus šiuos žodžius, aukštaitiškų procentas neprašoka 60%. Žemaitiškas tarimas dažnesnis veiksmažodžio (*ī-*, *pra-*) *pulti* būtojo laiko ir iš jo padarytose formose (pvz., *puolė*, *ipuolė*, *prapuolęs*, *prapuolimas* – net 44% atitinkamų pavyzdžių), priesagoje *-uoti* (pvz., *vainikuoti*) ir vardažodžių bei veiksmažodžių fleksijoje (per 25%), ypač V linksniuotės daiktavardžių n. sg. galūnėje *-uo* (net 54%), *i* kamieno g. sg. *-ies* (38%), įvardžių i. sg. m. *-uo* (43%), įvardžiutinių būdvardžių i. sg. m. *-uojū* (net 55%), n. pl. m.

*Pradžią žr. „Baltistica“, t XIII(2), V., 1977.

⁴⁴ Ir dabar afrikatų hipernormalizmai labiau būdingi vakarinei žemaičių tarmės daliai („pajūrio žemaičiams“), kitur jie reti.

⁴⁵ Raidės *ū* diakritikas J. Gerulio 1922 m. leidimo fotografiniame Formos krikštymo ir Parafrazio tekste, kaip rodo palyginimas su turimais mikrofilmiais, vietomis atspaustas neaiškiai arba ir visai nutrupėjęs. Ar tokių pavyzdžių esama ir Gerulio leidimo giesmynų tekste, neturint originalo, nustatyti negalima.

-ieji (29%), sangražinėje 1. sg. praes. galūnėje -uose ‘-uosi’ ir infin. pabaigoje -tiese ‘-tis’ (abiejų mažiau negu aukštaitiškų variantų)⁴⁶. Pastebėta, kad maždaug tokiais pat atvejais ir dabar žemaičiai dažniau išlaiko tarminį tarimą. Kaip jau buvo nurodyta, Mažvydas ilgainiui, beakštaitindamas savo raštų kalbą, gerokai painiojo *uo*, *ie* // *ū*, *ī*, prikūrė daug hipernormalizmų su *uo*, *ie* vietoj senovinių *ū*, *ī* (net *u*, *i*).

3. Nosiniai balsiai baritoninių formų galūnėse, pvz., a. sg. *tikrą* 326₁₀, *bašniczię wargstanczę* 391₇ ‘bažnyčią vargstančią’, *schlowę* 348₆ ‘šlovę’, n. sg. m. *dawens* 139₇ ‘davęs’, *palikens* 139₁₈ ‘palikęs’, pl. *prafideiņę* 98₈₋₉ ‘prasadėję’. Tėra vos keliolika pavyzdžių, daugiausia giesmyne. Jie atsirado dėl leidėjų bei redaktorių kaltės.

4. Vartojamos pilnos galūnės vietoj žemaitiškų sutrumpintųjų, pvz., n. sg. *dewas* 9₂₅, *Diewas* 72₁₀ ‘diewas’ (plg. *dews* 11₉, *Diews* 10₃), *ifschgelbetoias* 139₅ ‘išgelbėtojas’ (plg. *ifschgielbetas* 75₆), *krauias* 76₅ ‘kraujas’ (plg. *kraus* 56₁₂), *nauies* 27₁, *Nenauias* 29₂₀ ‘(ne)naujas’ (plg. *naus* 224₁₀), *pilnas* 73₁ (plg. *pilns* 65₁₀), *tewas* 24₂₁ ‘tėvas’ (plg. *tews* 62₁₃), nom.-acc. n. *atwerta* 102₅ (plg. *furijscht* 28₂₁ ‘sūrišta’), 3. praes. *gieidža* 29₉ ‘geidžia’ (plg. *gieid* 29₁₀), *Karaliauie* 145₁₆ ‘karaliauja’ (plg. *Karaliau* 63₅), *netiki* 133₈ (plg. *netik* 28₂), *esti* 17₈ ‘yra’ (plg. *est* 25₁₀).

Vardininkai su sveika galūne -as tais atvejais, kuriais dabar žemaičiai turi sutrumpintą -s, Mažvydo raštuose gana dažni. Jų gerokai daugiau, negu sutrumpintųjų. Bet anaipol ne visus juos reikia laikyti aukštaitište. Galimas dalykas, kad anuomet žemaičiai tam tikrais (dabar sunkiai nustatomais) atvejais vartojo gretimines formas su sveika ir sutrumpinta galūne⁴⁷. Bemaž visuomet sutrumpintą galūnę turi pusdalyviai, pvz., *biladams* 26₁₄ ‘bilodamas’, *fkaitidams* 39₁₈ ‘skaitydamas’ ir t. t. Jų sveika galūnė (pvz., *dūdamas* 121₁₅) pasitaiko labai retai. Daiktavardžiai, būdvardžiai ir kiti vardažodžiai su sveikomis ir sutrumpintomis galūnėmis dažnai vartojami pagrečiui. Ypač dažnai sveikos („aukštaitiškos“) galūnės būna poteriuose ir skyrelių antraštėse.

Bevardės giminės formos dažniausiai būna sutrumpintos (be -a). Sveikos pasitaiko labai retai ir paprastai vėlesniuose darbuose. Jos laikytinos aukštaitište. Tas pat pasakytina dėl veiksmažodžių 3. praes. *a* kamieno formų. Jos irgi bemaž visada būna sutrumpintos (be -a), sveikų visai nedaug, paprastai vėlesniuose raštuose. Veiksmažodžių galūnės -i dažniausiai (per 90%) neturi *i* kamieno formos (išskyrus *stovi*, kuri paprastai išlaiko -i), bet atematinės formos gerokai įvairuoja, net dažnesnės su -i (apie 70%). Greičiausiai Mažvydo gimtojoje šnektoje *i* kamieno veiksmažodžiai turėjo jau sutrumpintas galūnes (išskyrus vieną kitą formą, pvz., *stovi*; kitos sveikosios laikytinos aukštaitište), bet atematiniai veiksmažodžiai dar buvo trumpinami nesistemiškai, vartotos gretiminės sveikos ir sutrumpintos formos.

5. Balsis *o* baritoninių formų galūnėse, pvz., *Diewo* 140₆, *wiffo pikto* 138₈, *ifsch Euangelios* 140₁₃. Tokių parašymų nedaug. Ankstesniuose darbuose jų visai nėra, vėlesniuose pasitaiko sporadiškai (pvz., Formoje krikštymo sudaro 8% atitinkamų pavyzdžių, giesmyno I dalyje net mažiau negu 1%) ir laikytini leidėjų bei redaktorių taisymo padaru. Išimtį sudaro Parafrazis, kur jų labai daug, net per 80% tos rūšies pavyzdžių. Tai, be abejo, kito asmens (J. Bretkūno?) darbas.

⁴⁶ Retai pasitaiko žemaitiškai ištarta įvardžių n.pl.m. galūnė -ie (tik 5%), o visiškai nepavartota *i* kamieno daiktavardžių voc. sg. -ie ir -a kamieno ad. sg. -iep(i).

⁴⁷ Juk tik buvus dubletui *nešamas* || *nešams* galėjo išlikti nesusiaurėjęs *am* dabartinėje formoje *nešams*.

6. Loc. sg. galūnė -e, pvz., *makfle* 31₁₀ 'moksle', *wine* 76₅ 'vyne' ir *wietoye* 81₁₃ 'vietoje', *βemeie* 23₁₀ 'žemėje'. Mažvydas -e dėjo ir prie žemaitiško tipo *i* kamieno formų, pvz., *nakteie* 26₃ 'naktuje' (kartą parašyta *nakteia* 141₄). Vietininkų su -e (šalia žemaitiškos pabaigos -ę, kuri žymima -y, -ij, -i raidėmis) daug: ankstesniuose raštuose apie pusę (katekizme 56%), vėlesniuose dar daugiau (90 – 100%). Mažvydas taip tariamą galūnės pabaigą girdėjo ne tik iš aukštaičių lūpų, bet ir iš savo pietryčių kaimynų žemaičių (plg. *nakteie* 'naktuje').

Ne mažiau dažnos ir *i*. sg. formos su galūne -ia (parašo ir -e), pvz., *walia* 36₂₂, *koije* 91₈ 'koja', *tikincze schirde* 145₈ 'tikinčia širdimi'. Tokias formas Mažvydas girdėjo ne tik iš aukštaičių ir pietryčių žemaičių, bet jos galėjo anuomet būti vartojamos, kaip gretiminės (atsiradusios sekant *i*. sg. *šakà*, *rankà* pavyzdžiu), ir jo paties gimtojoje šnektoje, plg. *schirde* (su *d* vietoj aukštaičių *dž*).

8. Aukštaičių įtaka galėtų būti aiškinama tendencija vėlesniuose raštuose skirti balsį *é* nuo dvibalsio *ie*: pirmajam reikšti Mažvydas stengėsi vartoti raidę *e*, antrajam – dviraidį *ie*. Tačiau visiško nuoseklumo anaipol nėra. Mažvydą stipriai veikė žemaitiška tartis, dėl kurios kartais aukštaičių *é* parašydavo žemaitiškai, t. y. su *ie* (apie 10% atveju)⁴⁸. Dabar žemaičiai labai sunkiai išmoksta taisyklingai tarti bendrinės kalbos balsį *é*, nes jis jiems yra svetimas garsas, tarmėje jo visai neturi (išskyrus klaipeidiškius). Kalbėdami bendrine kalba (net ir gerai ją išmoke), žemaičiai paprastai vis tiek vietoj *é* taria savąjį *ie*. Greičiausiai taip tarė ir Mažvydas.

9. Aukštaitiška *d*. sg. galūnė -ui, pvz., *Panui* 34₄ 'ponui', *βmagui* 24₂₂ 'žmogui'. Žemaitiško atitikmens Mažvydo raštuose visai nėra. Bet ir kiti žemaičiai šio linksnio specifinės žemaitiškos galūnės -uo (tariama -ou/-u/-o) vengia, paprastai ją suaukštaitina (pvz., *Daukantas*) arba dažniausiai vartoja aukštaitišką galūnę -ui.

10. Aukštaitiška (*i*)u kamieno daiktavardžių loc. sg. galūnė -uj(e), pvz., *danguie* 74₂₂ (-ę klaida vietoj -e), *dangui* 71₂₁ 'danguje', *KARALIAVCZVI* 1₈ 'Karaliaučiuje'. Žemaitiško specifinio atitikmens (patarmės galūnės -u' iš -uo) visai nėra, kaip ir daugelio kitų žemaičių raštuose.

11. Aukštaitiška *a* kamieno loc. pl. galūnė -uosu, pvz., *visofu daiktofu* 8₂₁ 'visuose daiktuose', *namũfu* 118₉ 'namuose'. Ji reta, vos 8% atitikmenų pavyzdžių. Ištiesai vyrauja (net ir vėlesniuose raštuose) žemaitiškas atitikmuo -ūsū (-ūsū?).

12. Įvardžiutinės *a*. pl. m. *baltuosius* tipo formos, pvz., *schwentoſius* 20₁₉ 'šventuosius', *didžũſius* 333₁₁ 'didžiuosius'. Jų kiek daugiau (apie 60%), negu žemaitiškųjų *baltūsius* (*baltūsius*?) tipo atitikmenų. Pasiskirstę beveik vienodai ir ankstesniuose (katekizme net 84%), ir vėlesniuose raštuose.

13. Aukščiausiojo laipsnio būdvardžių vardininkai su galūne -ias, pvz., *saldžiaufes* 74₁₁ 'saldžiausias'. Jie reti, vyrauja žemaitiški atitikmenys su -is.

14. Aukštaitiška pronominalinė dat. pl. m. galūnė -iem(u)s, pvz., *temus* 20₁₄, *tiemus* 25₄, *tems* 27₁₁ 'tiems', *kaltiemus* 105₁₄ 'kaltiems'. Ankstesniuose raštuose ji vartojama rečiau (katekizme 20%), negu žemaitiškas atitikmuo -im(u)s, bet vėlesniuose labai padažnėja ir tampa vyraujančia.

15. Įvardžių *a*. pl. m. pabaiga -uos, pvz., *ijũs* 328₁ 'juos'. Ji labai reta. Pastebėtas tik šis vienas neabejotinas pavyzdys (su visai aiškiu diakritiku). Šiaip jau ištiesai vartojami žemaitiški atitikmenys su -us (*tũs*, *anũs*, *kuriũs* ...).

⁴⁸ Kad tokios rašybos jis vengė, be kita ko rodo p. 430 pirmasis žodis *Giefme* 'giesmė', nors prieš tai puslapio pabaigoje kustodas buvo *Giefmie*.

16. Aukštaitiški asmeninių ir sangražinio įvardžio galininkai, pvz., *mane* 20₁₅, *tawe* 65₈, *fawe* 76₇. Jau ankstesniuose raštuose jie dažnesni, negu žemaitiški atitikmenys *mani*, *tavi*, *savi* (katekizme šių tik 26%), o vėlesniuose dar labiau įsigalėjo. Pora kartų parašyta *manę* 513₁, 539₁ – būdinga vakarų aukštaičių forma (pirmasis pavyzdys gali būti ir kilmininkas).

Aukštaitište galima būtų laikyti ir trečiojo asmens įvardžio *jis*, *ji* formų vartojimą, jeigu tik anuomet šių formų nebuvo pačioje Mažvydo šnektoje. Dėl to negalime būti tikri, nes ir dabar toliau į pietryčius žemaičiai turi tokias formas greta *ana* (f. *anā*-) kamieno atitikmenų.

17. Aukštaitiška skaitvardžio *du* g. pl. forma *dviejų*, pvz., *dweiu* 31₁₄. Žemaitiškas atitikmuo *dvijų* nepastebėtas. Tėra tik skaitvardžio *abu* žemaitiška daugiskaitos adesyvo forma *abijufump* 325₁ ‘prie abiejų, abiejuose’.

18. Aukštaitiška veiksmažodžių 2. sg. refl. galūnė *-iesi*, pvz., *slėpiesii* 523₇ ‘slėpiesi’. Ji pasitaiko tik vėlesniuose raštuose šalia anksčiau vartoto žemaitiško atitikmens *-īsi*. Dar plg. *Kielkiefē* 525₄ ‘kelkis’.

19. Aukštaitiška 1. pl. formų pabaiga *-me*, pvz., *klaufikeme* 96₄ ‘klauskime’ (hibridas su žemaičių *-ke-* ir aukštaičių *-me*), *dūme* 112₁₅ ‘duodame’, *esme* 62₁₈ ‘esame’. Tematiniai veiksmažodžiai tokias formas turi labai retai (vyrauja su žemaitišku atitikmeniu *-ma*, refl. *-mos*), bet atematiniuose veiksmažodžiuose pabaiga *-me* labai dažna (per 90%). Galimas dalykas, kad anuomet žemaičiai (bent atematinių veiksmažodžių paradigmoje) šalia *-ma* dar tebebuvo išlaikę ir senesnę variantą *-me*.

20. Veiksmažodžio *duoti* būtojo laiko formos su šaknies *a*, pvz., 2. sg. *Dawe* 438₁₅ ‘davei’, 3. as. *Dawe* 76₃ ‘davė’, n. sg. m. *dawes* 145₁₁ ‘davęs’. Žemaitiškas atitikmuo (*devė*) turimas tik katekizme, vėlesniuose raštuose įsigalėjo šaknis *dav-*.

21. Liepiamosios nuosakos formos su *-ki-*. Pastebėti tik šie pavyzdžiai: 1. pl. refl. *Melškimoše* 229₁₀ ‘melskimės’ (hibridinė forma su aukštaičių *-ki-*, bet žemaičių *-mose*), 2. pl. *darikite* 589₁₈, 590₇ ‘darykite’, *Gerkite* 590₃, *Jmkite* 589₁₆ ‘imkite’, *walgikite* 589₁₆ ‘valgykite’ (penki pastarieji pavyzdžiai iš „Catechisma praftas Textas“, pridėto prie giesmyno II dalies). Šiaip visur vartojami tik žemaitiški atitikmenys su *-kia-* resp. *-ke-* (jų keli šimtai). Pateiktos aukštaitybės (ypač 5 paskutiniai pavyzdžiai) – greičiausiai redaktorių bei Mažvydo kalbos taisytojų padaras.

22. Bendratys su *-tie*, pvz., *giedate* 40₃ ‘giedoti’, *atkartotie* 496₂₋₃ ‘pakartoti’. Jos labai retos, ištiesai vartojamos su *-ti* (žemaičiai bendračių su *-tie* neturi).

23. Vartojami aukštaičiams būdingi žodžiai *dovana* 10₄ (žemaičiai turi *dovena*), *pabaiga* 497₁₇ (vietoj anksčiau vartoto žemaitiško atitikmens *pabanga*), *drūtybė* 292₁₆ (vietoj ankstesnio žemaitiško *drūktybė*), *mielas* 185₁₃ (greta žem. *mylas*), adv. *tuoju* 395₇ (ir *tuojaus* greta žem. *tūjaus*), praep. *apie* 25₆ (dažniausiai rašo *ape*; dabar to krašto žemaičiai turi *apei*, *aplei*), *nuogi* 109₇, *nuog*⁴⁹ 99₁₂ ‘nuo’, *prieg* 44₂ ‘prie’ (žemaičiai turi *prī*), *prieš* 36₂ (labai retai, vyrauja žemaitiškas atitikmuo *prīš*). Tačiau kai kurių žodžių vartojami tik žemaitiški variantai (aukštaitiškų visai nėra), pvz., *girtkūklė* ‘girtuoklis’, *gelžinas* ‘geležinis’, *lytus* ‘lietus’, *lopišys* (*lopišelis*) ‘lopšys’, *motriškė* ‘moteriškė’, *motriškas* ‘moteriškas’, *sylvartas* ‘sielvar-tas’, *sylvartauti* ‘sielvartauti’, *žiebas*⁵⁰ ‘žaibas’.

⁴⁹ Aukštaitište galėtų būti laikomas ir variantas *nugi* 91₂₁, *nug* 81₅, jeigu tik jis ne iš žemaičių **nūgi*.

⁵⁰ Mažvydas vartoja aukštaitiškai ištartą formą su *ie* (n. pl. *biebai* 277₁₅). Plg. pietų žemaičio Slavočinskio giesmyno *žibay* II 40₆ ‘žaibai’.

Juo vėlesnis Mažvydo darbas, juo aukštaitiųjų jame, apskritai imant, daugiau. Tačiau jų nemaža jau ir pačiame pirmajame — katekizme. Iš kur jos čia atsirado?

Šiuo klausimu tyrinėtojai nesutaria. Pastaruoju laiku vis labiau linkstama akcentuoti, kad Mažvydas sąmoningai taikėsi prie aukštaitiųjų⁵¹. Tai rodo jo kreipimasis ne tik į žemaičius, bet ir į „lietuvinikus“. Tokį norą prisitaikyti prie aukštaitiųjų Mažvydas iš tikrųjų galėjo turėti, bet jį realizuoti vargu ar jam anuomet būtų buvę įmanoma. Iš kur jis galėjo žinoti, kokios yra aukštaitiųjų patarmės (jos tada jau gero-kai skyrėsi viena nuo kitos) ir prie kurios jam reikėtų derintis? Juk Mažvydas rašė pirmąją lietuvišką knygą. Rašto tradicijų dar nebuvo.

Vėlesni raštai rodo, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje tada labiausiai turėjo būti įsigalėję du šnekamieji interdialektai: vienas kilęs iš vidurio Lietuvos žemumų (apie Kėdainius), antrasis — iš sostinės Vilniaus apylinkių⁵². K. Jablonskis linkęs manyti, kad Mažvydas, būtent, prie jų (tam tikros bendrinės šnekamosios kalbos) ir taikėsi⁵³. Šią nuomonę palaikė kiti tyrinėtojai⁵⁴. Bet Mažvydo raštų kalbos aukštaitiųjų analizė rodo visai ką kita. Mažvydo raštuose, išskyrus poterius ir kitų asmenų verstas giesmes, nėra jokių tų interdialektų pėdsakų⁵⁵.

Didesnės reikšmės negalėjo turėti ir aukštaitiai Mažvydo pagalbininkai, kurių vaidmuo neretai keliamas⁵⁶. Viena, tie pagalbininkai buvo kilimo iš skirtingų aukštaitiųjų patarmių (pvz., J. Zablockis iš pietų aukštaitiųjų ploto, A. Kulvietis iš vidurio Lietuvos, B. Vilentas — vakarų aukštaitis, dalis pagalbininkų — žemaičiai), antra, Mažvydas pats jų verstus tekstus labai sužemaitino, naujai perdirbo.

Atkrinta ir prielaida, jog Mažvydas kilęs iš netolimos nuo aukštaitiųjų vietos, kitaip sakant, buvęs paaukštaitės žemaitis⁵⁷.

Aukštaitiškųjų Mažvydo kalbos elementų dialektologinė analizė rodo, kad jų šaltinio reikia ieškoti vakarų aukštaitiųjų patarmės šiaurinėje dalyje. Išskyrus poteriuose pasitaikančius archaizmus ir tas aukštaitiūbes, kurios atsirado dėl kitų asmenų (talkininkų, leidėjų — vėlesniuose darbuose) kaltės, visos kitos Mažvydo raštų, ypač ankstyvųjų, aukštaitiūbės mus aiškiai orientuoja į tą vakarų aukštaitiųjų dalį (būtent, šiaurinę), kur baritoninių formų galūnėse turimas trumpasis balsis *a* vietoj kitų vakarų aukštaitiųjų ilgojo *o*, pvz., g. sg. *nāma* 'nāmo', *dūonas* 'dūonos'. Taigi Mažvydo aukštaitiūbių šaltinio reikia ieškoti pažemaitės vakarų aukštaitiųjų plote, kuris nusidriekia neplačia juosta iš pietų į šiaurę, greičiausiai tarp Jurbarko ir Šiaulių. Tikslėnei lokalizacijai trūksta patikimų duomenų.

Ši vakarų aukštaitiųjų dalis, kaip ir visa vakarų aukštaitiųjų patarmė, anuomet nebuvo iškilusi ir neturėjo įtakos tai raštų kalbai, kuri netrukus pradėjo formotis

⁵¹ J. Senkus. Pirmosios lietuviškos knygos tarmė. — LKK, t. I, p. 81.

J. Palionis. Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a. V., 1967, p. 55—56.

⁵² Z. Zinkevičius. Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės. — „Baltistica“, t. XIII (1), p. 237-244.

⁵³ K. Jablonskis. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 44—48.

⁵⁴ V. Biržiška. Aleksandrynas, t. I, p. 78; K. Korsakas. Martynas Mažvydas. Asmenybė ir gyvenimas. — Kn.: Martynas Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974, p. 12.

⁵⁵ Nebent tokiu laikytume 2. sg. praes. formą *Slėpiefii* 523, 'slėpiesi' su raide *l* prieš *e* tipo balsį. Bet tai gali būti ir apsirikimas (plg. a. sg. *liešuwij* 528_{10,12} 'liežuvį', a. pl. *liešuwius* 528₁₀ su *l* prieš *ie*) arba kito asmens, kilusio iš vidurio Lietuvos, „pataisymas“, nes Mažvydas *l* raidės, galima sakyti, visai nevartojo, — tėra vos keli pavyzdžiai, ir tie giesmyno II dalies pabaigoje (463₁₄, 467₈, 468₁₀, 477₁₀, 524₃).

⁵⁶ Pvz., J. Senkus. Min. veik., p. 81; J. Palionis. Min. veik., p. 56.

⁵⁷ J. Palionis. Min. veik., p. 56.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. Šios patarmės pagrindu čia nebuvo išleista nė vienos knygos. Ją anuomet buvo visai nustelbę vidurio ir rytų Lietuvos dialektai (interdialektai). Nepaisant viso to, Mažvydo raštų (ir net pačių ankstyvųjų) kalboje gausu, būtent, šios tada nereikšmingos patarmės elementų.

Tokio reiškinio priežasčių reikia ieškoti toje aplinkoje, kurioje Mažvydas gimė ir augo. Žinome, kad jis buvo vakarų aukštaičio B. Vilento pusbrolis. Palyginę Vilento raštų kalbą ir Mažvydo aukštaitiškes, matome, kad jos iš esmės sutampa. Ir viena, ir kita reikia lokalizuoti toje pačioje šiaurinėje vakarų aukštaičių tarmės dalyje, kur nors arti žemaičių (Vilento raštuose yra ir žemaitiškių⁵⁸), jos priklauso vienam tarminiam šaltiniui.

Taigi Mažvydas turėjo gimi tarmės atžvilgiu mišrioje šeimoje: vienas iš jo tėvų buvo žemaitis, kitas – aukštaitis.

B. Vilentas savo „Evangelijų bei epistolų“ (1579 m.) įžangoje Mažvydą lotyniškai vadina *frater patruelis*. Taigi Mažvydas jam buvo pusbrolis iš tėvo pusės⁵⁹. Greičiausiai Mažvydas buvo Vilento tėvo sesers sūnus. Taip manyti turime ne tik dėl skirtingų abiejų pavardžių (jeigu jų tėvai būtų buvę broliai, greičiausiai būtų vienodai vadinami), bet ir nevienodo socialinio traktavimo: Vilentas laikomas bajorų kilmės žmogumi, o Mažvydo bajorystė niekur neminima. Matyt, bajorų kilmės Vilento tėvo sesuo buvo ištekėjusi už nebajoro (K. Jablonskio nuomone, miestelėno⁶⁰) žemaičio Mažvydo⁶¹.

Šeima turėjo gyventi kažkur tame pietų žemaičių tarmės plote, kuris buvo lokalizuotas. Aplinka, be abejo, buvo žemaitiška. Tačiau būsimasis lietuvių raštijos pradininkas iš mažens turėjo girdėti savo motiną (jos įtaka vaiko kalbai negali būti nereikšminga) kalbant šiaurine vakarų aukštaičių patarme. Su ja turėjo susidurti ir svečiuodamasis pas senelius. Vėliau jam šios patarmės plote yra tekę gyventi (netoli Ariogalos pas A. Kulviečio motiną), dėl protestantų persekiojimo pasitraukus iš Vilniaus.

Tik taip reikėtų aiškinti Mažvydo raštų (ypač ankstyvųjų) kalbos būdingiausių aukštaitiškių kilmę⁶².

Iš Mažvydo raštų kalbos aukštaitiškių išsiskiria archainės formos poteriuose bei kai kuriose maldose⁶³, pvz., ill. sg. *Vardana* 24₁₁ ‘vardan’ (peržegnojime), 2. sg. imper. *dodi* 23₁₁ ‘duok’, *atleid* 23₁₃ ‘atleisk’, *ne wedi* 105_{14–15}, *Newed* 23₁₅ ‘nevesk’ ir kt. Tai – tradicinės bažnytinės kalbos elementai. Mažvydas, be abejo, bus pasinaudojęs ankstesniais atmintinai perduodamais ar rankraštiniais poterių (pvz.,

⁵⁸ Plg. (Cituoju iš J. Gerulio „Senujų lietuvių skaitymų“, K., 1927.) g.sg. *Tiewa* 68₂₈ ‘tėvo’, l.sg.praet. *DJekawoiu* 69₁ ‘dėkoju’, adv. *wiel* 82₁₉ ‘vėl’ (gal Vilentas kilęs iš pažemaičio ties Giřkalniu, Šaūkotu, Šiaulėnais, kur *e* > *ie*?), loc.sg. *Wiefchpateie* 79_{2–4} ‘viešpatyje’, l.pl.imper. *Melškemose* 72_{19–20} ‘melskimės’, inf. *filwartauti* 82₆ ‘sielvartauti’.

⁵⁹ J. Gerulio teigimas, kad Vilento ir Mažvydo motinos buvusios seserys (Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai..., p. XII, XXXIII), nėra pagrįstas, nors kai kurie tyrinėtojai (pvz., V. Biržiška ir „Lietuvių literatūros istorijos“, t. I. V., 1957 m. autoriai) jį palaikė.

⁶⁰ K. Jablonskis. Lietuvių kultūra..., p. 34.

⁶¹ Lietuvišką šio asmenvardžio formą įrašė pats mūsų raštijos pradininkas akrostiche 133₁₈ – 134₇: *M A S Z W J D A S*.

⁶² Panašiai dar 1929 m. aiškino Chr. Stangas (Die Sprache des lit. Katechismus, p. 174–175), bet vėlesni tyrinėtojai ne visuomet jį palaikydavo.

⁶³ Katekizmo tekste esančias detales išanalizavo Chr. Stangas (Die Sprache des lit. Katechismus, p. 176–179).

„Tėve Mūsų“, „Dešimt įsakymų“, „Tikėjimo išpažinimas“) bei maldų (gal ir giesmių⁶⁴) vertimais. Jų kalba kiek mažiau sužemaitinta.

Giesmėse, kurias vertė ne pats Mažvydas, yra likęs vienas kitas tų vertėjų gimtosios tarmės elementas. Pvz., iš rytų Lietuvos kilusio Zablockio verstoje „Litanijoje“ skaitome a. sg. *Sweikatu* 57₈ ‘sveikata’, 2. sg. imper. *Ifschklaufai* 54₁₀ ‘išklausk’. Tačiau tokių pavyzdžių visai nedaug⁶⁵, nes Mažvydas, kaip anksčiau matėme, kitų vertėjų tekstus labai perdirbo, jų kalbą sužemaitino.

Kaip jau buvo nurodyta, vėlesniuose Mažvydo darbuose aukštaitiųjų yra daugiau, negu ankstesniuose. Bet ir čia jos iš esmės liko to paties pobūdžio: Mažvydas laipsniškai vis labiau artėjo prie tos kalbos, kuria rašė jo pusbrolis Vilentas. Taip atsitiko dėl to, kad Mažvydas, baigęs Karaliaučiaus universitetą, iki pat mirties išgyveno Ragainėje, t. y. tarp lietuvių, kalbėjusių vietine vakarų aukštaičių tarmės atšaka („striukių“ šnekta), artima Vilento gimtajam dialektui. Jis negalėjo nesitaikyti prie savo parapijiečių kalbos. Jo žemaitiška tartis šiems buvo svetima, ir Mažvydas turėjo visomis išgalėmis jos vengti. Dėl to jo vėlesniuose raštuose padaugėjo hipernormalizmų. Visai galimas dalykas, kad ir pats Vilentas talkininkavo Mažvydui jo literatūros darbuose (juk jis ir giesmyną po mirties išleido). Šiandien sunku atskirti Ragainės apylinkių („striukių“) kalbos ir „Vilento šnektos“ elementus, nes abu šie šaltiniai nėra pakankamai ištirti.

Vėlesniuose raštuose (pradedant Forma krikštymo) pastebimas Mažvydo fonetinis sporadiškai nebežymėti priebalsių minkštumo (vokiečių kalbos įtaka?), pvz., loc. sg. f. *kuroie* 107₅ ‘kurioje’, inf. *karauti* 107₈ ‘kariauti’, g. sg. *wai faus* 117₇ ‘vaisiaus’, *krißaus* 139₆ ‘kryžiaus’, *Ambfo* 145₁₇ ‘amžiaus’ ir kt. Jau nuo „Giesmės S. Ambrozijaus“ vengiama žymėti *k*, *g* minkštumo prieš *e* tipo vokalizmą, t. y. vietoj ankstesnių *kie*, *gie* vis dažniau randame parašyta *ke*, *ge*. Visa tai – nauji reiškiniai, atsiradę Mažvydui pagyvenus Prūsų hercogijoje.

Vėlesniuose darbuose, ypač išleistuose po Mažvydo mirties, pastebime nemaža kitų asmenų taisymo bei redagavimo elementų. Jie ryškiausi tais atvejais, kai taisytojas buvo kitos aukštaičių patarmės (ne „striukių“) atstovas. Plg. anksčiau aptartą raidės *o* ir nosinių balsių rašymą baritoninių formų galūnėse (rodo pietinės vakarų aukštaičių dalies tartį).

Mažvydo kalbos vis didesnis aukštaitėjimas geriausiai matyti, palyginus tuos pačius tekstus, įdėtus ankstesniuose ir vėlesniuose darbuose. Antai „Giesmės S. Ambrozijaus“ 1549 m. tekste skaitome 2. sg. imper. *duk* 88₂ ‘duok’, inf. *buti* 88₃ ‘būti’, praep. *nug* 89₂ ‘nuo’, o 1570 m. tame pačiame tekste (įdėtame giesmyno II dalyje) – jau *dūk* 550₃, *būti* 550₃ (hipernormalizmas!), *nūg* 551₂. Plg. 1. pl. imper. *dukem* 92₁₄ ‘duokime’, d. pl. m. *tims* 58₁ ‘tiems’, *gims* 58₈ ‘jiems’, inf. *turiek* 59₆ ‘turėk’, praep. *Prißch* 56₉ ‘prieš’ ir tų pačių giesmių vėlesniuose perspausdiniuose *dūkem* 246_{12–13}, *tiems* 572₈, *giems* 572₁₅, *turek* 573₁₈, *Prißch* 570₁₃.

Tačiau jokiū būdu negalima tvirtinti, kad Mažvydo raštų kalba vėlesniuose darbuose būtų visai suaukštaitėjusi. Anaiptol! Joje ir toliau liko nemaža žemaitiųjų. Labiausiai suaukštaitėjo fonetika (bet ir čia sporadiškai pasitaiko žemaitiųjų), o kaityboje ir žodyne išliko daug ryškių žemaitiškų elementų.

(*Bus daugiau*)

⁶⁴ Tai lyg rodytų kai kurių vadinimas senomis.

⁶⁵ Katekizme esamus aptarė Chr. Stangas (ten pat, p. 158–159).